

BUCHHOLZ NORBERT

(KOLLEKTÍV) IDENTITÁSOK JUREK BECKER *BRONSTEINS*
KINDER CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Egy olyan vállalkozásban, amely azt tűzi ki célul, hogy az identitás vagy valamilyen értelemben vett identitás problémáit szeretné vizsgálni egy irodalmi szöveg elemzésekor, már a legelején hangsúlyoznunk kell, hogy ez igen nehéz és sokrétű feladat. E probléma egyfelől az identitás fogalmához vagy inkább fogalmaihoz köthető tudományos vagy kulturális interpretációik elégtelenségeiből és ellentmondásosságaiból fakad, másfelől pedig magából az irodalmi szövegből, amelynek elbeszélése, világa, nyelvhasználata sajátosan hozza létre az identitást, és bár valamilyen módon viszonyul a kultúrában és a tudományban élő identitásfogalmakhoz, képes olyan identitásélményről beszámolni, amelynek megértéséhez újra kell írni előfeltevéseinket.

Épp ezért először ki kell térnünk röviden arra, milyen fajta identitásfogalmakkal kapcsolatos beszédmód alakult ki a kultúrában és a kultúrával, társadalommal, illetve magával az emberrel foglalkozó tudományokban, ezek után pedig az identitásprobléma egy irodalmi reflexióját vesszük szemügyre, azaz Jurek Becker *Bronsteins Kinder* (Bronstein gyermekei) című regényét. Míg az általunk vizsgált kultúratudományos beszédmódban az identitás sokféle tudományos és kulturális alapú megközelítése között létrejövő dialógus elvezethet ahhoz, hogy legalább a kontúrjait felvázoljuk egy identitásokról való beszéd újfajta lehetőségének, addig Beckernél nehéz elvonatkoztatni, odaérteni egy koncepciót, mivel a regényeiben megjelenő identitáskérdések közötti párbeszéd nem ragadható meg olyan szociokulturális kritériumok mentén, mint egy társadalom- vagy szellemtudományos ember- és társadalomszemlélet számára, és ez épp az elbeszélés, a regényvilág, szereplők és a szereplők közötti párbeszédben, amelyekben az identitáskérdések megfogalmazódnak, vagy amelyekhez ilyenfajta kérdéseket fogalmazhatunk meg, az ezekben jelen lévő feloldhatatlan kettősségek, összefonódások miatt nem redukálható az értelmezői aktivitás egy tudományos interpretáló eljárásra. A

kultúratudomány által vizsgált identitás-felfogások határai és hatókörei nem jelölhetőek ki egyértelműen ugyan, valamint ebből következően van-e köztük átfedés, továbbá a dialógus-elvhez kapcsolódóan megjelenik az igény egy olyanfajta nyitottságra, amelyben ezek szabadon mozoghatnak, mégis csak megjelenik az igény – épp a tudományosságból adódóan – a szintézisteremtésre és a különbségek redukciójára. Becker regényének értelmezésében egy ilyenfajta törekvés, ahogy azt már az előbb említettük, épp az identitás irodalmi tematizálásának és problematizálásának sajátos módja miatt nem vezethet célra, ugyanakkor célunk nem is egy végső magyarázat egy problémára, hanem olyan kérdések felvetése, amelyek a klasszikus *Ki/kik vagyunk? Mivé lettünk? Ki /kik szeretné(n)k lenni?* régóta feltett, de igen csak aktuális kérdéseinek újabb perspektíváit teremtik meg.

Identitás és identitások

Mielőtt Becker regényéről, mint identitáskérdéseket felvető regényről beszélénk, mindeneelőtt szemügyre kell vennünk azokat a tudományos és kulturális identitásfogalmakat, amelyek meghatározóak lehetnek számunkra e szempontokból. Ezeknek a fogalmaknak egy számunkra releváns kultúratudományos összefoglalását adja Jürgen Straub *Identität*¹ (Identitás) című kézikönyv-fejezete, amely egy 2007-ben megjelent német kultúratudományi kézikönyvben található.

Straub először is a szellemtudományok identitáshoz való viszonyát körvonalazza. Állítása szerint, amelyben teljes mértékben egyetérthetünk, nem identitásfogalomról, hanem identitásfogalmakról kell, hogy beszéljünk a kultúrában és a tudományban, amelyek olyan *használati módok*, amelyekben felismerhető hasonlóság, és amelyek ezáltal egy több elméleti áramlatot átfogó kultúratudományi és társadalomtudományi alapfogalom kontúrvonalait adják. E kontúrvonalakat értelmezhetjük deleuze-i értelemben *virtuálisként*, amelyből létrejön, ki-válik, ki-válnak² bizonyos új, *aktuális* szempontok, amelyek egy szintézissel létrehozható identitásfogalom ötletét teremtik meg első látásra, ugyanakkor a *virtuális* perspektívák folytonos mozgása mindig újabb szempontokat teremt, amely szempontok egymással összekapcsolódva újabb *virtuális* teret teremtenek, hogy abból újra ki-válhasson egy *aktuális* szempont.

Legalább ennyire fontos számunkra az, hogy több identitásfogalom létezik, nemcsak tudományos nézőponthoz köthető, hanem az identitásnak

alapvetően két különböző jelentésrétege alakult ki használata során: beszélünk egyéni és kollektív identitásról.

Az egyéni vagy más néven személyes identitásról is szót kell ejtenünk röviden, hiszen egyfelől ennek megértése elengedhetetlen a kollektív identitással való szembeállításához, másfelől – ahogy erre a dolgozat címe is utalni szeretne – a kollektív identitást helyezzük ugyan a középpontba Jurek Beckernél, mégsem vonatkoztathatunk el a személyestől, mert nála a kettő több síkon is menthetetlenül egymásba keveredve létezik, ebben nyeri el sajátos lényegét.

Jürgen Straub a személyes identitást néhány fontos szempont alapján próbálja meg körvonalazni. Először is a személyes identitást aspirációként közelíti meg a szerző: az identitás mindig elérni kívánt, szándékolt; ezzel szembehelyezkedik az identitás konstrukciószerű elképzelésével, amely szerint a személyes fejlődés egy adott időpontban rögzíthető jegyek összessége, nem adott, hanem inkább fel-adott, azaz feladat, egy folyamatos mozgás valami elérni kívánt felé.

„Personale Identität als »Fluchtpunkt« einer sozialen Praxis, in deren Rahmen der Einzelne ins Verhältnis zu sich selbst tritt und sein Handeln am Horizont der erwünschten Autonomie des eigenen selbst orientiert.“³ (Ford.: A személyes identitás, mint egy társadalmi gyakorlat vonalainak összefutása egy pontban olyan, amelynek keretei között az egyén viszonyt alakít ki önmagával, és cselekedetei saját énjének elérni kívánt autonómiájának horizontjára irányulnak.)

Ennek alapján mondhatjuk, hogy egy személy identitásában a másik, mint idegen, amellyel az egyén viszonyba lép, konstitutív cselekvési potenciáljában, cselekvéseinek orientálásában. Ez az idegen ugyanakkor nemcsak rajtunk kívül álló másik, hanem önmagunk idegenként tematizálása is. És ezzel el is érkeztünk a személyes identitás egy másik megközelítéséhez: az identitás nem más, mint különbözőségek egymásmellettsége, amelyben e különbözőségek nem szüntethetők meg egy szintézisben, valamint önmagunk önmagunktól való elvonatkoztatása. Ez emlékeztet minket az identitás modern felfogására, amely ezt mint paradox egységet, különbözőségek egységét konceptualizálja. Az önmagával distanciáló, az önmagát, mint idegent tematizálni képes személy nyitott a másik felé, a „másik másik” felé, azaz nem a sajátban a másiktól kialakult kép, hanem a másik, mint önmagunkon kívül lévő idegen felé, és ez az

önironikus, önkritikus és önreflexív önmagához való viszonyulásban érhető tetten.

Egy másik ehhez kapcsolódó szempont szerint megkülönböztethetünk *ipse* és *idem* identitást, valamint leírhatjuk az időbeli kontinuitás, a személyiségjegyek koherenciája és egy ezekhez képest kevésbé fontos szerepet játszó szempont, a logikai konzisztencia alapján. Az *ipse* identitás a másokkal, a másikkal való interakcióban létrejövő identitás, míg az *idem* identitás (az *idem* latin szó, amelyből az identitás szó származik, *ugyanazt* jelent) egy személy saját maga által magának tulajdonított jegyek összessége. Ez előbbi épp olyan fontos a személyes identitásról való beszédben, mint az *idem* identitás, sőt, számunkra Becker kapcsán még fontosabb: az *ipse* identitás, amely mindig a másikkal való interakcióban ragadható meg, a klasszikus *Ki vagyok? Mivé lettem? Mi szeretnék lenni?* identitáskérdéseket mindig aktualizálja, több időpontban, szituációban más és más nézőpontokból feltehetőként és felteendőként jeleníti meg.

Ha kollektív identitásról beszélünk, akkor már az elején le kell szögeznünk, hogy nincs helye analogikus átvitelnek, azaz nem személyek identitásainak összességéről beszélünk, ha egy közösségi identitást vizsgálunk. Egy csoport identitása vagy másképp mi-tudata mindig egy kép, egy társadalmi konstrukció, egy csoport tagjainak az adott csoportról alkotott képe. Fontos számunkra, hogy ezt nem úgy kell elképzelnünk, mint előíró normák összességét, amelyek előre meghatározzák a csoport tagjainak viselkedését, hanem maguk a csoport tagjai alkotják meg a mi-tudatot, és ennek megfelelően cselekednek, élnek, és a tudósok számára ennek rekonstrukciója jelenti a kollektív identitást.

Ha kollektív identitásról beszélünk, mindenképp tisztában kell lennünk azokkal a kérdésekkel, amelyek a kollektív identitások problematikusságát adják. Straub elsőként a kollektív identitás erőszakos retorikáját, a kollektív identitás-megjelölés areferencialitását tárgyalja.

„Und so liegt der Verdacht nahe, dieser Signifikant habe am Ende gar kein Signifikat, er sei ein leeres Zeichen ohne jeglichen Referenten und gerade wegen dieser Nebulösität bestens für eine ideologische Diktion geeignet, die eher beschwört als beschreibt, eher aufruft als anspricht, eher mobilisiert als erklärt. Kollektive Identität gehört, das ist leicht festzustellen, zum Vokabular der ideologisch-politischen Mobilmachung.”⁴ (Ford.: És ezért arra gyanakodhatunk, hogy e jelölőnek végső soron aligha van jelöltje, üres jel bármiféle referencia nélkül, és épp e homályosság miatt leginkább egy ideológiai párbeszéd számára

alkalmas: inkább esküre késztet, mint leírni valamit, inkább megszólít, választ várva, mint hogy egyszerűen hozzánk szólna, inkább mobilizál, mint hogy tisztázza valamit. Könnyen megállapíthatjuk, hogy a kollektív identitás az ideológiai-politikai mobilizálás szótárába tartozik.)

E jelölő pedig a kultúra szabad játéktérében működik, ezért kontrollálhatatlanná válik ez az ideológiai mobilizálás:

„Kollektive Identitäten operieren in Räumen, in die die Regelungen des Rechts nicht hineinreichen. Sie bewegen sich »normalerweise im freien Spielfeld der Kultur.«⁵ Sie sind mit dieser ebenso verschwistert wie mit der Gewalt: »Diese Vermittlung zwischen Kultur und Gewalt durch kollektive Identitätsbestimmungen ergibt sich aus der Konstruktion des Begriffs und der sozialen Mechanik seiner Praxis und ist weitgehend unabhängig von den Absichten derer, die solche Begriffe formulieren oder sich ihrer bedienen.«^{6 7} (Ford.: A kollektív identitások olyan terekben működnek, amelyekbe a jogi szabályozások nem érnek el. Ezek »rendszerint a kultúra szabad játéktérében mozognak.« Oly szorosán összekapcsolódnak ezzel, mint az erőszakkal: »E kölcsönös átadás kultúra és erőszak között, amelyet a kollektív identitás-meghatározások tesznek, a *fogalom* szerkezetéből és gyakorlatának társas mechanizmusából adódnak, továbbá függetlenül azok szándékaitól, akik ilyen fogalmakat hoznak létre vagy használnak.«

A kollektív identitás fogalmainak szerkezete, azaz az előbb említett areferencialitás és mobilizálás, valamint a kollektív identitáshoz kapcsolódó társadalmi gyakorlat mechanizmusa a cselekvő és a fogalmat használó személyek szándékától függetlenül megteremti a kapcsolatot kultúra és erőszak, ezáltal kultúra és hatalom között. Ezt az erőszakot a politikai hatalom identitáspolitikája révén megpróbálja szabályozni. Ennek két útja lehet: egyfelől a kollektív identitások megszüntetése, ami viszont már csak azért sem lehetséges, mert a szociálpszichológiában bizonyított tény, hogy kényszerűen, egymástól elhatárolódva létrejönnek mi-csoportok, amelyek ugyanilyen kényszerű módon egy negatív, ellenséges, leértékelendő ök-csoportot hoznak létre. Épp ezért inkább egy másik utat választ az identitáspolitika, még pedig azt, hogy abból kiindulva, hogy vannak pozitív mi-csoportok, amelyek nem ellenségekkel

szemben határozzák meg magukat, megpróbálják a mi-csoportok identitását és társadalmi gyakorlatait szabályozni, hogy ezzel olyan közösségek identitásai is hangot kaphassanak, akik marginális csoportok, más közösségek által elnyomottak. Az ezekben a kis közösségekben kiépülő pozitív identitás, amely a megfelelő közösségen belüli interszubjektív kommunikáció, a traumákból fakadó paranoia kezelése, az egyéni, szubjektív büszkeség, öntudat és a mitizált múlt- és közösségképek lerombolása révén jöhet létre, a nagyobb, nem elnyomott közösségek mi-tudatának értelmezése számára is tanulságos lehet.

Láthatjuk, miként különül el egymástól egyéni és kollektív identitás, ugyanakkor közös pontokat is találhatunk, amelyek tisztázása révén a két fogalom egymáshoz való viszonyáról is képet kaphatunk. Az egyéni identitásban az egyén elérni kívánt személyes autonómiájának horizontjára irányulnak az egyén cselekedetei, amit tesz, azt azért teszi, hogy olyan lehessen, amilyen szeretne lenni, mindig szándékainak, vágyainak leginkább megfelelően. Ha kollektív identitásról beszélünk, ott is személyek cselekedetei és interakciói révén alakul egy közösség identitása, de ez az identitás egyfelől a személyes autonómiával szemben mi-tudat, másfelől e mi-tudat ideológiai-politikai mobilizáló ereje révén képes irányítani a közösség tagjainak e mi-csoportra és mi-tudatra vonatkoztatott cselekedeteit, társas gyakorlatait, ezáltal kialakítva a csoport hatalmi és szociokulturális viszonyait.

Jurek Becker

Túlélőnek nevezzük, természetesen nem a szó megszokott értelmében. Nem kellett olyanfajta próbákat kiállnia közvetlenül, amelyek sikere életet, kudarca halált jelent a vállalkozónak, mint ahogy annak a több millió zsidó sorstársának sem, akik nem éltek túl a második világháború eseményeit. Túlélni egyszerűen annyit jelentett számára az elpusztításukra törekvők szemszögéből, hogy olyan helyen voltak olyan időben, amely nem tette lehetővé azonnali megsemmisítésüket, amelyre szánták őket. Becker számára ez egyértelműen meghatározó élmény: nem kimagasló intellektusa vagy más egyéb képessége miatt menekült meg, hiszen nem is történhetett volna vele ilyesmi gyermekként. Szenvedése pedig emlékek híján nem *létezik*, mégis *volt*. Ugyanakkor e *volt* nem az ő *voltja*, hanem egy „másik”, másoktól ismert történet. Erről olvashatunk a *Die unsichtbare Stadt (A láthatatlan város)* című rövid írásban is:

„Als ich zwei Jahre alt war, kam ich in dieses Ghetto, mit fünf verließ ich es wieder in Richtung Lager. Ich kann mich an nichts erinnern. So hat man es mir erzählt, so steht es in meinen Papieren, so war folglich meine Kindheit.”⁸ (Ford.: Két éves voltam, amikor ebbe a gettóba kerültem, öt évesen hagytam el egy lágér irányába. Nem vagyok képes, hogy bármire is emlékezzem. Így mesélték, így szerepel az okmányaimban, ebből következően így teltek a gyermekéveim.)

A felnőtt emlékezőben ez természetesen rendkívüli zavart kelt: borzasztó élményeken ment keresztül, de még csak emlékképe sincs róla. Csupán képek.

„Jetzt ist der Fußboden meines Zimmers übersät mit den Fotos dieser Ausstellung. Wenn ich Erinnerungen hätte, müßten sie dort zu Hause sein, in jenen Straßen, hinter jenen Mauern, unter diesen Leuten. Am meiste interessieren mich Frauen auf den Bildern: ich weiß nicht, wie meine Mutter ausgesehen hat. Es existiert kein Foto von ihr, sie ist im Lager gestorben. Ich könnte mir eine der Frauen aussuchen, mein Vater hat gesagt, sie sei auffallend hübsch gewesen, natürlich.”⁹ (Ford.: A padlót most a kiállítás képei borítják. Ha lennének emlékeim, ott bennük kellene, hogy lakozzanak¹⁰, azokban az utcákban, azok mögött a falak mögött, azok között az emberek között. Leginkább a nők érdekelnek a képeken: nem tudom, anyám milyen lehetett, nincs róla fénykép. A táborban halt meg. Megkereshetném egyikőjüket azok közül, aki, ahogy apám mondta, természetesen, feltűnően szép.)

Az emlékek teljes hiánya, a múltbeli események idegensége az átélőtől rendkívül zavaró, kellemetlen érzés Becker számára: ennek ellenére képes gettókról történeteket írni. E ponton láthatjuk, ami nem újdonság, hogy a fikció világa az írás révén képződik meg, nem pedig egy átélt esemény tudósítása révén, ennek ellenére érezhető a feszültség Becker számára. A viszony az átélt és a megírt között nem tiszta, mivel nincs szó valódi átélésről emlékezés híján, de olyan történetről sem, amely fiktív világának a valóságban megfeleltethető „más”-ához semmi köze sem lenne az írónak. E „más” úgy is értelmezhető, és ezzel visszautalunk a gyermekkorról mások által neki meséltekre, hogy önmaga önmaga számára mint „(másik) történet” tematizálódik:

„Dennoch habe ich Geschichten über Ghettos geschrieben, als wäre ich ein Fachmann. Vielleicht habe ich gedacht, wenn ich nur lange genug schreibe, werden die Erinnerungen schon kommen. Vielleicht habe ich irgendwann auch angefangen, manche meiner Erfindungen für Erinnerung zu halten. Ohne Erinnerungen an die Kindheit zu sein, das ist, als wärst du verurteilt, ständig eine Kiste mit dir herumzuschleppen, deren Inhalt du nicht kennst. Und je älter du wirst, um so schwerer kommt sie dir vor, und um so ungeduldig wirst du, das Ding endlich zu öffnen.”¹¹ (Ford.: Mégis, mintha valamiféle szakember lennék, írtam történeteket gettókról. Talán úgy hittem, ha elég hosszú ideig írok, jönni fognak majd az emlékek. Lehet, hogy valamikor már az általam kitaláltakat is emlékként kezdtem kezelni. Gyermekkori emlékek nélkül élni olyan, mintha arra lennél ítélve, hogy egy ládát vonszolj magad után, amiben nem tudod, mi van, és minél idősebb leszel, annál nehezebbnek tűnik, és annál türelmetlenebbül várod, hogy végre kinyithasd.)

Láthatjuk, hogy Becker milyen bonyolultan viszonyul saját múltjához, és hogy az írás hogyan játszik egyfajta emlékezetmegőrző vagy inkább az emlékezetet megalkotó szerepet. A *Bronsteins Kinder*ben interszubjektív viszonyok bonyolult láncolatához kapcsolódva jelenik meg az elbeszélő figura identitáskeresési igénye, felvetve saját maga zsidóságának és a második világháború utáni NDK zsidó közösségének, illetve ennek tagjainak problémáját.

Bronsteins Kinder

Először is a regény keletkezéséről és irodalomtörténeti és a Becker-életműbeli helyéről kell szót ejtenünk. Becker úgynevezett Shoa-trilógiájának kronológiai szempontból utolsó darabjaként tartják számon. E trilógiának első regénye a *Jakob der Lügner* (Hazudós Jakab), második pedig a *Der Boxer* (Az ökölvívó) című regények mellett, amelyeknek kronológiai szempontból utolsó darabjaként tartják számon a *Bronsteins Kindert*. Magyar fordítása nincs, illetőleg nincs tudomásom róla. A „trilógiát”, mint tematikus csoportosítást a német irodalomtörténet-írásnak, amely erőteljesen érvényesít kronológiai szempontokat, a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk, mivel ez zárt rendszerbe helyezi, és mintegy előír értelmezési szempontokat, amelyek épp a beckeri életmű nyitottságát hagyják figyelmen kívül. Ha mindenképp tematikusan akarnánk csoportosítani Becker regényeit, már ekkor sem helytálló a trilógia, mint csoportosítás. Egyfelől azért, mert az úgynevezett trilógia tovább bontható

véleményem szerint, mivel a közös bennük csupán az, hogy „zsidókról van szó” e regényekben, ugyanakkor még az sem meggyőző érv, hogy stílusuk, elbeszélésmódjuk és a felvetődő problémák szempontjából egységet képezhetnének: véleményem szerint számtalan párhuzam elgondolható a három mű között, ugyanakkor a két második világháború után játszódó regény (*Der Boxer* és *Bronsteins Kinder*) között lényegesen szorosabb kapcsolatot feltételezhetünk, mint köztük vagy valamelyikőjük és a *Jakob der Lügner* között. Másfelől, ha el is fogadjuk azt, hogy e három mű oly sok hasonlósággal rendelkezik, hogy egy csoportba helyezhetjük őket, már pedig miért ne tehetnénk ezt, akkor milyen jogon hagyunk ki e csoportból más regényeket, főleg az NDK-regényként említett ironikus-szarkasztikus hangvételű *Irreführung der Behörden* (A hatóságok félrevezetése) című regényt, amely e jellemvonása alapján, valamint tematikai szempontból is kapcsolódhat a trilógiához. Becker regényei között épp ezért, ha kapcsolatot feltételezünk, és ezekről a továbbiakban szót ejtünk, semmiképp sem hagyatkozhatunk ilyenfajta csoportosításokra, inkább úgy kellene kezelnünk ezeket a szövegeket, mint egy deleuze-i értelemben vett virtuális teret, amelyben fel-felbukkannak bizonyos motívumok, problémák, illetve ezek értelmezései, és ezek egymással összefonódva, egymástól szétválva utalnak egymásra.

Becker életművét tekintve a regény a szerző emigrációja után keletkezik: az NDK-ból az NSZK-ba települ át 1977-ben, azaz életében is megjelenik immár az eddig csak szövegeiben jelentkező ellenállás és konfrontáció a kommunista Kelet-Németországgal. Egy másik fontos esemény, hogy immár jó pár évvel azután, hogy a nyugati, demokratikus világ az új lakóhelye, a szerző Izraelbe látogat 1984-ben. Ez az utazás mély nyomokat hagyott benne: azáltal, hogy megismerte az ott élő zsidókat és igen sokrétű viszonyukat a zsidósághoz, egyre inkább problematikussá vált Becker számára saját zsidósága¹², azaz identitásának egy olyan lehetséges aspirált középpontja, amelyben saját személyes identitásának minden perspektívája összefut, amely épp e vonalak összefutásában képződik meg és vibrál. Ezáltal nemcsak a zsidósághoz való viszony, hanem életének és személyiségének, valamint írásának minden eddigi problémája felerősödik, és hangsúlyos szerepet kap: ekkor kezdi el írni Becker a regényt. Két évvel később, 1986-ban jelenik meg, eredeti címe *Wie ich ein Deutscher wurde* (Hogyan lettem német), de a Suhrkamp kiadó változtatást kért, ekkor kapta a *Bronsteins Kinder* címet.

A regény témáját és tartalmát röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy témája a második világháborút túlélő németországi első és második

generációs zsidóság, illetve egy az ehhez a közösséghez bonyolultan viszonyuló szereplő életének egy éve, amelyben a közvetlen környezetében történő nem hétköznapi események láncolata során a többi szereplőhöz és személyes múltbeli élményeihez való különös viszonyán keresztül kibontakozik egy személyiség énkeresése, valamint képet kaphatunk egy közösség saját maga által megszerveződő és mások által neki tulajdonított identitásáról.

A főszereplő, Hans, aki egyben elbeszélője is a regénynek, egy teljesen átlagos hétköznapon arra lesz figyelmes, hogy a családjá tulajdonában lévő kis erdei házban édesapja néhány barátjával együtt egy férfit tart fogva és kínoz, és mindezt abból az okból teszik, mert a férfi felügyelő volt egy koncentrációs táborban, Hans édesapja és barátjai pedig zsidóként foglyai voltak egy éppen ilyen lágernek. (Azt nem tudjuk meg viszont, hogy ugyanabban a táborban voltak-e, és ha igen, hozzájárult-e a felügyelő közvetlenül szenvedéseikhez.) A fiú elítéli édesapja és barátai önbíráskodását, próbálja megtalálni a legjobb megoldást arra, miként vehetne véget a szörnyűségnek, végül épp azon a napon, amikor édesapja szívproblémájának következtében hirtelen meghal a kis házban, miközben a foglyot épp ellenőrzi, kiszabadítja az egykori tábori felügyelőt. Erre a közel két hétig tartó eseménysorra emlékszik vissza apja halála után egy évvel Hans, miközben életét épp újraszervezni készül a jelenben: ez képezi az elbeszélés második idősíkját. Hans apja halála után a „ráeső örökséget”, amely nemcsak anyagi, hanem a múlt öröksége, magára véve próbál önálló életet kezdeni, amelyet anyagi és mentális-pszichikai szempontból is egyedül kell megszerveznie. Ehhez átélt és „örökölt” múltjával kell szembenéznie, amellyel sem leszámolni és sem feldolgozni, sem pedig jelenbeli énjébe, mint alkotó elemet integrálni képtelen. E bonyolult múlthoz való viszonyt és a jelenbeli problémákat egyaránt értelmezhetjük egy személyiség önreflexiójának, identitásproblémának, ugyanakkor egy közösséghez tartozás, sőt magához a folyton alakuló közösségi tudathoz való viszony problémájának.

Hans második generációs zsidó, tulajdonképpen németként szocializálódott. Próbál távolságot tartani a zsidósággal, azzal a közösséggel, amelynek tagjaival az emberrablás után egyre többször konfliktusba keveredik, és amelynek tagjaként kezelik őt is, nagy megdöbbenésére. Ennek következtében önkéntelen azonosulási és elidegenedési folyamatok sorával találkozhatunk, amelyek az emlékezésben vagy bizarr interszjektív viszonyokban jelennek meg. Ezek mentén ragadhatjuk meg a zsidó közösséget mind az őt alkotó, mind a rajtuk kívül álló, velük valamilyen módon kommunikáló, viselkedő, róluk valamilyen módon vélekedő németek szempontjából. Hans figurájában e kettő

igen bonyolult módon keveredik, és e keveredésből nem jöhet létre szintézis, inkább ambivalens érzéseket és a belső feszültség dinamikus mozgását eredményezi.

Ahogy az imént említettük, az identitásprobléma vagy az identitások problémái igen sok szállal és igen szorosan kötődnek a felügyelő fogvatartásához. Hans számára a fogoly kényszerű tehernek tűnik, olyan számára, amelyet neki is hordoznia kell az apja miatt. Kiszabadítaná, de nem tudja, hogyan tegye meg, és miközben a kiszabadítás részletein gondolkodik, visszaemlékezések sora indul el benne: megpróbálja megérteni apját, aminek révén saját eddigi, normálisnak, hétköznapiinak hitt életét is új szemszögből próbálja meg értelmezni. Úgy hitte, eddig jól ismerte apját, még ha nem is igen beszéltek. Kommunikációs viszonyukat alapvetően meghatározta ez a homály, ugyanakkor ennek jelentőségét csak az emberrabláskor ismeri fel. Az apa múltja, amelyre csak utalásokból következtet Hans, összekapcsolódik a háború utáni időkben sötét, nem tiszta üzletek lebonyolításában szerepet játszó apával.

„Bald nach dem Krieg muß er Schieber gewesen sein; nicht etwa einer von dieser Kerlen mit hochgeschlagenem Mantelkragen, die auf Schwarzmärkten und in finsternen Hausfluren ihr Zeug verkauften, o nein. Er muß an Geschäften zwischen der Ost- und der Westzone beteiligt gewesen sein. Er muß Waren, die westliche Händler nicht in den Osten liefern durften, gekauft und über die Grenze geschafft haben, zum Beispiel Stahl. Ein paarmal habe ich sagen hören: *Es ging nicht immer so ordentlich wie heute zu, mein Lieber*. Und einmal, als ich ihn bat, in meine Schule zu kommen und in Geschichtsunterricht als lebender Zeuge über die Nachkriegszeit zu berichten, hat er den Kühlschrank angesehen und geseufzt: *Jetzt hat er sein letztes bisschen Verstand verloren.*“ (17-18.) (Ford.: Nem sokkal a háború után minden bizonnyal feketepiacozott, de nem volt egyik azok közül a felhajtott gallérú kabátban járkáló fickók közül, akik a feketepiacokon vagy házak sötét folyosóin árultak, ó nem. Egészen biztos, hogy a keleti és a nyugati zóna között lebonyolított üzletekben volt része: olyan árukat vett és juttatott át a határon, amit a nyugati kereskedőknek nem volt szabad keletre szállítaniuk, például acélt. Néhányszor hallottam is, amikor azt mondta, *nem mindig megy olyan simán, mint ma, kedvesem*. És egyszer, amikor arra kértem, jöjjön el az iskolámba, hogy élő szemtanúként a háború utáni évekről beszéljen a történelemórán, a hűtöre bámult, és felsóhajtott: *most már a legkevesebb értelme sincs.*)

Ez az apafigura, a háború után a feketepiacon elhelyezkedő egykori lágerfogoly *Az ökölvívó*ban is megtalálható, ő maga a főszereplő. Ráadásul a nevük is egyezik, Hans apja épp úgy Arno, mint a korábbi regényben, azzal a különbséggel, hogy *Az ökölvívó* Arnója Aronról változtatta meg a nevét, kihasználva, hogy a háború után csaknem minden irata elveszett, hogy senki se gyanakodjon zsidó származására. *Az ökölvívó* Arnója a maga titokzatosságával, megfejthetlenségével, amelyet a regény elbeszélésének módjában is tetten érhetünk, párhuzamba állítható Hans apjával.

Az apa múltja e homályban az időben visszafelé haladva egyre inkább elveszik ebben a homályban. A jelenben csak bizonyos nyomok utalnak a háború előtti időkre, például a jiddis beszéd az apa és a két másik fogvatartó között, amelyet Hans egyszer véletlenül meghall és kihallgat.

„Die ersten Worte, die ich hörte, machten mir klar, warum sie es nötig hatten, leise zu sein: sie redeten Jiddisch. Es war unfassbar, dass Vater sich in dieser Sprache verständigen konnte, ich wollte glauben, dort säße ein fremder mit Vaters Stimme. Er hatte bisher nicht nur vermieden, in meiner Gegenwart Jiddisch zu sprechen, er hatte auch nicht angedeutet, dass er dazu imstande war. Er redete ohne Unbeholfenheit, ohne Stocken, von einem Augenblick zum nächsten war ihm die Sprache zugeflogen. Ich fand es schaurig, ich fühlte mich betrogen.“ (221.) (Ford.: Az első szavakat, amiket meghallottam, megértették velem, miért tartják fontosnak, hogy csendben maradjanak: jiddisül beszélgettek. Megfoghatatlan volt számámra, hogy apám e nyelven meg tudja értetni magát. Azt akartam hinni, egy idegen ül ott apám hangjával. Ez idáig nemcsak kerülte, hogy jelenlétemben jiddisül beszéljen, de még csak sejtetni sem engedte, hogy képes ilyesmire. Minden nehézség nélkül beszélt, nem törte, egyik pillanatról a másikra röpült hozzá a nyelv. Borzasztónak találtam ezt, és csalódottnak éreztem magam.)

A gettóról és a háborúról beszélgettek: mintha csak ezen a nyelven lehetne erről beszélni. E nyelvben egy radikális másság jelenik meg: érthetetlen, idegen, mégis ismerősnek tűnik, de ez az ismerőség szörnyű érzéssel tölti el a hallgatót. Nem hoz létre jelentést, hanem összezavar. A múltnak egy olyan

radikálisan más régiójára utal ez a nyelv, amelyhez Hans nem férhet hozzá, ahogy apjának idegenségéhez sem. De ahogy a jiddis nyelv a németül beszélő számára „ismerősen idegen”, úgy Hans számára e múlt és az apa idegensége is olyannak jelenik meg, amelyben saját magát, saját maga radikális másságát látja, ezért kell megismernie.

És ez elénk vetíti egy közösséghez tartozás problémáját az apához való viszony kapcsán. E kényszerű közösséghez tartozás, mint a fogoly iránt érzett kényszerű felelősség egy olyanfajta közös emlékezetten alapul, amely Hans számára nem létezik, mert nem élhette meg azokat a traumákat, eseményeket, amelyeket az előző generációk, akik még birtokolják azt a közös nyelvet (jiddis), amelyen felidézhetőek ezek az események, amelyen egyáltalán lehet ezekről beszélni.

És ezzel el is érkeztünk a második világháborút túlélő zsidó közösségek egyik nagyon fontos problémájához, azaz ahhoz, hogy a túlélők által vállalt közösségi tudat miként adható át a következő generációknak. Ennek kapcsán is a fogvatartásból kell kiindulnunk, mégpedig az egykor fogva tartottak szempontjából. A regény Holokauszt-túlélő zsidói egy „szenvedő közösségként” értelmezik magukat, amelynek ugyanakkor túl kell élnie a szenvedéseket, ahogy eddig is túlélte, épp ezért szenvedésüket legitímálniuk kell társas gyakorlataikban a saját közösség és az őket körülvevő „másik” közösség számára. Ebbe behelyezhető bizonyos tekintetben az önbíráskodás mint a saját sors kézbevételeként jelképe, amely egy szimbolikus erőszak- és ezáltal hatalomgyakorlás és bizonyos tekintetben a múlt eseményeinek újrajátszása is, egy rítus, amelyben egy közösség múltbeli eseményeit kívánja megőrizni, hogy azt kulturális hagyatékként továbbadhassa. A probléma ugyanakkor az, hogy a Holokauszt szenvedései olyannyira egyszerűek és egyediek Becker számára, hogy azok nem örökíthetőek kulturális hagyatékként, mint más kulturális javak. Épp ezért az emberrablás ilyenfajta értelmezése kapcsán az a kérdés merül fel, hogy miként örökíthető egy olyan kultúra, amelynek alapja a személyes jelenlét és a személyes életút során elszenvedett trauma egyszerűsége, megismételhetetlensége, mások számára hozzáférhetetlensége. Ez az egyszerűség, egyediség, hozzáférhetetlenség utal a zsidó közösségnek arra a problémájára is, amelyre Becker izraeli útja kapcsán utaltunk, hogy a személyes életutak során létrejött és az örökölt közösségi tudatok sokféleségének egymásmellettisége igen bonyolulttá teszi a zsidóság egy közösségként való értelmezését és így az ehhez való tartozást is.

E sokféleség kapcsán pedig meg kell említenünk egy másik problémát is, mégpedig egy közösség önmagáról való vélekedéséből és a mások által nekik tulajdonítottakból kialakuló *mi* és *ők* képek ugyanarra a közösségre vonatkoztatva. Mint említettük, Hansban e kettő igen bonyolult módon fonódik össze, ami feszültségekhez vezet. Ezt láthatjuk a regény egy jelenetében, amikor Hansnak az uszodában egy hirtelen adott pofon miatt szembesülnie kell azzal, hogy *mások* számára ő zsidó.

A konfliktus egyszerű, hétköznapi, ugyanakkor mégsem szokványos, hiszen túllép a normál reakciókon. Hans egy tiltó tábla ellenére, amelyet el is olvas, ruhában lép be a zuhanyzóba, és egy idegen fiú figyelmezteti is erre. Ekkor Hans megfordul, és egy jól irányzott ütéssel válaszol. Természetesen nem marad az eset titokban, a testnevelőtanárra kéri Hansot, kérjen bocsánatot a fiútól, aki ekkor érthetetlenül reagál, mintha ő akarna valamiért elnézést kérni, és Hans számára nem lenne egyértelmű, miért:

»Wenn ich gewußt hätte, was los ist, hätte ich dich Ruhe gelassen.«

»Was meinst du damit?« fragte ich.

»Ich hätte dann nicht auf das Schild gezeigt.«

»Was meinst du mit: Wenn ich gewusst hätte...?«

Er lächelte wie einer, der sich nicht aufs Kreuz legen läßt. Er sagte: »Laß mal gut sein«, dann ging er weiter. Ich sah auf seinen Rücken, der noch schlimmer als das Gesicht befallen war, bis er in einen Seitengang verschwand.“ (47.)

(Ford.: »Ha tudtam volna, mi a probléma, békén hagyjalak volna.«

»Mit akarsz ezzel?« kérdeztem.

»Akkor nem mutattam volna a táblára.«

»Mit akarsz azzal, hogy ha tudtam volna...?«

Úgy nevetett, mint valaki, akit épp hülyére akarnak venni, majd azt mondta: »Jól van, hagyjuk már«, majd továbbment. Néztem a hátát, ami még szörnyűbb volt, mint hirtelen az arcát megpillantani, míg el nem tűnt egy mellékfolyosóban.)

Kicsit később a tornatanár a sértett fiút vigasztalja, Hans pedig ennek tartalmáról tudomást szerez, ezzel megvilágosodik előtte a helyzet:

„Beim Abtrocknen verstand ich den Sinn seiner Worte. Ich hörte förmlich, womit mein Lehrer Sowade ihn besänftigt hatte: *Das Schild, du hast*

schon recht, es gilt für alle, keine Frage, also auch für ihn. Aber die Angelegenheit hat noch einen zweiten Aspekt, von dem du nicht wissen konntest, und zwar: Hans ist Jude. Es kann da leicht Empfindlichkeiten geben, von denen unsereins nichts ahnt. Ich hoffe, du verstehst. So ähnlich mußte es gewesen sein, denn alle anderen Erklärungen paßten nicht. Zwölf Jahre war ich heil durch die Schule gekommen, das heißt, immer war ich so behandelt worden, dass ich keinen Verdacht schöpfen brauchte, und in der letzten Schwimmstunde nun das. Ich wollte im ersten Ärger zurück in die Halle stürzen, was aber hätte ich Sowade sagen sollen?“

(Ford.: Törölközéskor megértettem szavainak értelmét. Hallottam szó szerint, mivel vigasztalta tanárom, Sowade: *A táblában igazad van, mindenkire vonatkozik, ez nem kérdés, rá is. De a dolognak van egy másik aspektusa is, amiről nem tudhattál, még pedig az, hogy Hans zsidó. Könnyen adódhatnak sérelmek, amelyeket egyikünk sem sejtethet közülünk. Remélem megérted. Valami hasonlót sejtettem, másfajta magyarázat kizárva. Tizenkét éven át végig tudtam járni az iskolát úgy, hogy ne sértsenek meg, és az utolsó úszásórán épp ez! Dühömben először vissza akartam rohanni a csarnokba, de mit mondjak Sowadénak?)*

Ezekben a sorokban egy olyan magatartásforma jelenik meg a németek részéről, amelyet a zsidókkal szemben ildomos alkalmazni társas érintkezésükben. Arra, hogy egy olyan közösségről van szó, amely más tapasztalatokkal, emlékekkel rendelkezik, amelyek nem megérthetőek, utal a kifejezésmódban a „mi“ megjelenése (az unsereins szóban). Mindezt a tanár egy logikus, retorikai szempontból érvelő szólamban adta elő a diákjának, szabályozva ezzel a diákok közötti erőszakot.

Hans számára ugyanakkor sértő, hogy zsidó származása miatt megkülönböztetik, épp ezért vissza akar vágni valamivel a tanárjának. Előtte ugyanakkor megpróbál olyan, zsidókhöz kapcsolódó előítéleteket, vélekedéseket keresni, amelyek alátámaszthatják jogos felháborodását. Visszaemlékszik apja korábbi vélekedéseire:

„Eine Theorie meines Vaters, die ich bei verschiedenen Gelegenheiten gehört hatte, lautete: Es gebe überhaupt keine Juden. Juden seien Erfindung, ob eine gute oder eine schlechte, darüber lasse sich streiten, jedenfalls eine

erfolgreiche. Die Erfinder hätten ihr Gerücht mit so viel Überzeugungskraft und Hartnäckigkeit verbreitet, dass selbst die Betroffenen und Leidtragenden, die angeblichen Juden, darauf hereingefallen seien und von sich behaupten, Juden zu sein.“ (48.) (Apám egyik elmélete, amit különböző alkalmakkor hallottam tőle, a következő: zsidók egyáltalán nincsenek. A zsidó kitaláció, hogy jó-e, rossz-e, vitatkozhatnánk rajta, mindenesetre sikeres. A kitalálók olyan meggyőzőerővel és makacs módon terjesztették a hírt, hogy maguk az érintettek, a szenvedést magukban hordozók is bedőltek ennek, és maguk kezdték el állítani, hogy ők zsidók.)

E nézet egyébként Beckernél igen sokszor megjelenik. És ennek tudatában próbál meg Hans visszavágni a tanárnak, ami az elbeszélésben egy ugyanilyen, megkonstruált beszédként jelenik meg (dőlt betű), és amely elég erőteljesen elítélő, olyan előítéletet is tartalmaz, amely reflektál a regénybeli németek viszonyulására a zsidókhoz, amely Hans fejében a feltétel nélküli kivételezést jelenti:

„Mir fiel ein, was ich Sowade zum Abschied hätte sagen können: *Ich möchte nicht von der Schule verschwinden, ohne einen Irrtum aufzuklären, von dem ich erst heute erfahren habe: ich bin, entgegen Ihrer Vermutung, nicht beschnitten. Ich hatte keine höheren Motive, dem Kerl eine runterzuhauen, nur niedere. Hoffentlich hat das Mißverständnis Sie nicht bewogen, ein paar Sekunden zu früh auf die Stoppuhr zu drücken.* (49.)

(Ford.: Eszembe jutott, mit mondhattam volna Sowadénak búcsúzóul: *Nem akarok úgy eltűnni az iskolából, hogy egy tévedést ne tisztázzak, amiről az imént szereztem tudomást: vélekedése ellenére nem vagyok körülmélt. Semmiféle magasabb vágy nem vezérelt, hogy a srácot pofán vágjam, csak az alacsonyabbak. Remélhetőleg a félreértés nem vezette Önt arra, hogy a stoppert egy pár másodperccel korábban nyomja le.)*

Ugyanakkor e kivételezés nem feltétlenül pozitív diszkrimináció, egyfelől azért, mert a másikat korrupt magatartásra készíti, másfelől pedig azért, mert ez a kivétel egyben ki-vétel és kivettetés is a közösségből, amelynek zsidóként épp úgy tagja.

Hans ezekben a részekben önmagát önmaga által nem zsidónak, mások által viszont zsidónak tekintve ítéli el a kelet-németek zsidókhoz való viszonyulását. Annak ténye, hogy a zsidókat másokként tünteti fel a testnevelő tanár, ugyanakkor olyan másokként, akik nem megismerhetőek, és másságuk miatt sérelmek adódhatnak a velük való érintkezésben, ezért legjobb módszer ennek megelőzésére a kivételezés, nemcsak a kivétel és a közösségből való kivettetés kapcsolódik össze a regényben, amely önmagában elítélendő, hanem egyben a szocialista kelet-német társadalom mi-tudatának problémáit is megjeleníti.

A második világháború után az NDK-ban az NSZK-hoz képest egy teljesen más társadalmi rend alakult ki, azaz a szovjet típusú szocializmus. A szovjetek a háborúban győztes hatalomként úgy próbálták jelenlétüket legitimálni a vesztes németek közössége számára, hogy ne megszálló hatalomnak tűnjenek, és hogy a szocializmust nagyobb tömegekkel feszültségmentesen elfogadtassák, hogy próbáltak olyan pontokat keresni vagy épp megkonstruálni a német történelemben, amelyek annak „harcos antifasiszta” voltát bizonyíthatták, ezáltal a közösség abba az illúzióba kerülhetett, hogy a második világháborúhoz „lényegesebb közük nincs”. Ennek következtében sem mód, sem igény nem volt a múlt eseményeinek tisztázására ezen a területen, és ez a zsidókhoz való viszonyban is jelentkezett. A szocialista társadalom nyelvén őket, mint a „fasizmus áldozatait” mutatták be, akik ezen a jogon számos előnyt élvezhettek – már amennyiben ez valódi előny.

Ugyanakkor, ahogy ez az előny sem valódi, úgy maga az áldozatként tekintés és a bűnbánás sem. Mind a németek, mind a zsidók oldalán létrejönnek a regényben hamis és torz egyéni és személyes identitások. Erre jó példa a zsidó Gordon Kwart, aki Hans apjának barátja és részt vesz a kínzásban. Kwart túlságosan is kihasználja a társadalomban uralkodó káoszt és gyengeséget, ugyanakkor ő maga is gyenge: csupán eszköz (instrumentum, ahogy beszélő neve is mutatja) egy emberrablásban, és egy rádiózenekar huszadik hegedűművészeként nem művész ő, hanem önmegvalósítási igényét kizárólag a kínzásban, a szimbolikus hatalomgyakorlás perverz játékában éli ki. A másik példa erre Arnold Heppner, a fogvatartott tábori felügyelő. Ő maga nem érti, miért tartják fogva, egyfelől a saját személyes felelősségének jelentéktelenné tételével önmaga számára. Amikor Hans titokban meglátogatja, arról kezd neki beszélni önmagát áltatva, valódi bűnbánat nélkül, mennyi álmatlan éjszakája volt a tábori évek miatt. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy mindez harminc éve volt már, és az idő

lassan majd csak megold mindent. Ezeket az álmatlan éjszakákat összefüggésbe hozhatjuk Becker más szövegeivel is. Egyfelől megjelent egy könyve *Schlafslose Tage* (Álmatlan nappalok) címmel, de ami ennél fontosabb, *Az ökölvívóban* találkozhatunk vele akkor, amikor a főszereplő a koncentrációs táborra emlékszik vissza: a tábor olyan mély nyomot hagy az emberben, hogy még évekkal azután sem tud nyugodtan, abban a hitben elaludni és aludni, hogy ne félne attól, hogy reggel újra a lágerben fog ébredni.

Az „álmatlan éjszaka” ezáltal arra a problémára utal, hogy a múlt tisztázása nemcsak az elkövetők, de az áldozatok számára létfontosságú. Heppner személyében azáltal is összekapcsolódik mindez, hogy ő is traumákat szenved el az emberrablás következtében. A homály, amelyet immár az éjszakához is köthetünk, amely Hans emlékeiben jelen van, és a múlt titokzatossága is egyben, amely hozzáférhetetlen az újabb generáció számára, épp úgy összefüggésbe hozható a közösségi tudatok zavarásával, mint a homályos és nem egyértelmű kommunikációval az egyes közösségek között, amelyet a regényben Hans elmebeteg testvére képvisel, ugyanakkor az egész társadalom zavarára utal, amelyet a szocializmus önáltató, a valósággal összhangban állni nem kívánó nyelvhasználatára való utalások is jól mutatnak a regényben.

Összegzés

Láthatjuk, hogy Jurek Beckernél milyen bonyolultan fonódnak össze zsidók és németek, egyének és közösségek problémái akár egy megalkotott figurában is, főleg ha egy ilyen szereplő bonyolult szituációkban hoz döntéseket, és hozzá hasonlóan bonyolult identitással jellemezhető személyekkel kerülnek interakcióba. Az elemzés, elemezhetőség szempontjából még bonyolítja az is a helyzetet, hogy egyes szereplők, közösségek identitása nem konkrétan nekik tulajdonítható jegyek alapján képzelhetőek el, hanem olyan nyelvi-szövegbeli sajátosságok megragadása révén létrejövő értelmezésekben, amelyek nem egy személyes vagy egy kollektív identitás modelljét alkotják meg, hanem olyan kérdéseket vetnek fel ezekkel kapcsolatban, amelyek gazdagíthatják az identitásról való beszéd aspektusait. Ugyanakkor, bár, hangsúlyozom, ez a nehezebb megoldás, épp egy ilyenfajta értelmezés képes megmutatni Becker szövegeinek igazi erejét és aktualitását. Nem határoztuk meg, hogy Hans épp mennyire érezheti magát zsidónak és mennyire németnek, mivel nem is az a fontos, mennyiben állítok igazat akkor, ha kijelentem, hogy zsidó vagyok vagy német vagyok, hanem egyfelől az, hogy egy egyén hogyan jut el odáig, milyen

utat jár be, amire megfogalmaz egy ilyen kijelentést, és milyen szándékkal teszi ezt, másfelől pedig az, hogy abban a közösségben, amelynek az egyén egy ilyen kijelentéskor tagjaként tekinti magát, milyen szerepek, cselekvések, egymáshoz és a közösnek tekintett múlthoz való viszonyok léteznek, és ezáltal hogyan működik egy közösség önmagában és más közösségekhez való viszonyában, milyen stratégiákat működtet a különbözőségek és a közösség számára fájdalmas vagy kínos események megőrzésére vagy épp eltakarására. E kérdések bonyolultak tehát, de társadalmi aktualitásuk semmiképp sem vitatható.

Jegyzetek:

¹ Jürgen Straub: Identität. In *Handbuch der Kulturwissenschaften*. Bd. 1: Grundlagen und Schlüsselbegriffe. Stuttgart / Weimar. 2004. Metzler. 277-303.

² Ez az írásmód a Deleuze által használt francia *devenir* ige, amelynek magyar megfelelőjeként a *válni valamivé* igét tekintjük. Ugyanakkor míg a magyar kifejezésben benne van az, hogy a változásnak van egy végpontja, egy pont, amelyben véget ér e változás, mert elérte célját, a francia kifejezés kizárólag magát a változást, a folyamatban levést jelöli végpont nélkül.

³ Uo. 280.

⁴ Uo. 293.

⁵ Straub itt Niethammertől idéz.

⁶ Straub idézi Uő.

⁷ i. m. 294.

⁸ Jurek Becker: Die unsichtbare Stadt. In *Text und Kritik*. 116. 1992. 16.

⁹ Uo.

¹⁰ Szó szerint otthon levésként kellene fordítani a szöveget. Ez önmagában azért paradox, mert a németben az emlékezés, a szó etimológiájából fakadóan „belső” (erre utal a *das Innere* /belső/ jelentésű etimon), ennek ellenére valamiféle külsőben keresi. A másik probléma az, hogy az emlékezés „lakik-e” egyáltalán valahol, valamiben, kézzelfogható, megtalálható, fellelhető-e. Ez az egyik fő kérdés a *Bronsteins Kinderben*.

¹¹ Uo.

¹² Ehhez egy találó idézet egy Becker biográfiából: „Als er Juden kennen lernte, die sich als solche verstanden, und die Vielfalt ihrer Identitäten erkannte, wurde es für Becker immer komplizierter, jüdisch zu sein.” (Ford.: Amikor megismerkedett zsidókkal, akik ekként definiálták magukat, és felismerte identitásaik sokszínűségét, egyre bonyolultabbá vált Becker számára zsidónak lenni.) In Sander L. Gilman: *Jurek Becker. Die Biographie*. München, 2002. 225.

